

mind az erdélyi helynévanyag kutatását tekintve jelentős. Monográfiája nyelvtörténeti, nyelvjárástörténeti, névtani tekintetben is kiemelkedő.

DITRÓI ESZTER

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0183-240X>

Debreceni Egyetem

Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar

Családnévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához

Összeállította: ÖRDÖG FERENC – OLLÉ VIKTÓRIA – SZÉCHENYI MAGDOLNA.

Czupi Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Nagykanizsa–Budapest, 2018. 496 lap
<https://doi.org/10.26546/9782662>

1. Bevezető megjegyzések. CSÁNKI DEZSŐ és FEKETE NAGY ANTAL történelmi földrajzának tudománytörténeti értéke közismert a történettudomány és a rokon tudományok kutatói körében. Az interdiszciplináris jelentőségű alapléműhöz ÖRDÖG FERENC készített helynévmutatót 2002-ben. Az azóta eltelt évtizedek igazolták a kötet használhatóságát és fontosságát: e munka ugyanis a korai magyar történetiséggel bármilyen tudományág keretében foglalkozó kutatók számára rendkívüli módon megkönnyíti a CSÁNKI és FEKETE NAGY monumentális gyűjteményében való eligazodást. Magam a Felső-Tisza-vidék késő középkori (azaz éppen a Hunyadiak korát felölelő) személyneveinek szótárát összeállítva a mutató segítségével egyszerűen tudtam azonosítani (vármegyéhez kapcsolni) a helynévi eredetű személynevekben szereplő településneveket. Noha a CSÁNKI-sorozat interneten azóta már elérhető, ami jelentősen megkönnyíti a keresést, véleményem szerint a papíralapú mutatókat továbbra sem nélkülözhetjük a forrásban szereplő névalakok beazonosításához. Számos esetben ugyanis nem teljesen magától értetődő egy oklevélben szereplő névalak olvasata, így a keresőszó hiányában a településnév beazonosítása sem lehetséges; a papíralapú szótárban viszont áttekinthető módon szerepelnek egymás mellett a hasonló névalakok, utalásokkal együtt.

ÖRDÖG FERENC már a helynévmutató készítésekor eldöntötte, hogy „Csánki művének még jobb kiaknázása érdekében” a hatalmas történeti családnévanyagot is összegyűjti egy mutatókötetben. A szerző a CsánkiHn. előszavában ezt írja: „E helynévmutató mellett – amely eredetileg a XVII–XVIII. századi családnevek vizsgálatának segédleteként készült – kívánatos egy olyasféle birtoklástörténeti mutató (birtokos- és birtokmutató) összeállítása, amely nemcsak a birtokosok (természetes és jogi személyek) nevét tartalmazná birtokukkal, birtokaikkal együtt, hanem egyes települések alatt közölt hosszabb-rövidebb lajstromok személyneveit is. Ugyancsak itt kapnának helyet a vármegyék főispánjai. E hatalmas feladat elvégzésére azonban csak később kerülhet sor.” (CsánkiHn. 9.) A tervet tettek követték: hosszú évek munkájának eredményeként elkészült a kézirat, és 2018-ban megjelent a családnévmutató is. Az ÖRDÖG FERENC által, két egyetemi tanítványa, OLLÉ VIKTÓRIA és SZÉCHENYI MAGDOLNA közreműködésével összeállított mű a Csánki-helynévmutató testvérkötetének tekinthető, melyet a hasonló külső megjelenés is jelez. ÖRDÖG FERENC 2015-ben

bekövetkezett halála miatt a közel nyomdakész kézirat sajtó alá rendezését IMREH RÉKA közreműködésével SLÍZ MARIANN vállalta és végezte el (Előszó, 7).

2. A kötet tartalmáról. Az előbb ismertetett előzetes tervekhez képest a hangsúly a birtoklástörténetről áttevődött a személynevek bemutatására. A birtokok feltüntetése a birtokos neve mellett ugyan nem valósult meg, ez nyilvánvalóan szétfeszítette volna a munka kereteit, viszont a mutató segítségével az eredeti műben visszakерeshetők a nemesi családhoz tartozó birtokok is.

A kötet tartalmazza tehát a CSÁNKIÉK kötetében szereplő összes nemesi családnévet, emellett az egyes települések alatt közölt nem nemesek (papok, polgárok, iparosok és jobbágyok) általában teljes személynevét, ezek valamennyi olvasatát, helyesírási, alaktani és lexikális változatát. A szerkesztők gyűjtötték a nemesi előneveket, valamint a nemzetségi és ágneveket is a teljes műből, annak minden fejezetéből (Útbaigazítás a családnévmutató használatához, 9). A CSÁNKI- és FEKETE NAGY-féle kötetek szerkezete ugyanazt a sémát követi: a vármegyék területének és birtokviszonyainak a leírása a bevezetőben, a Várak, erősségek, kastélyok, a Városok, a Helységek, a Főbb birtokosok és a Főispánok fejezetek kapcsolódnak egy-egy vármegyéhez. A szerzők precizítására jellemzően a mutatóban helyet kaptak azok a személynévre vonatkozó közvetett utalások is, amelyek a CSÁNKI-kötetekben konkrét névadatok nélkül tesznek említést arról, hogy az adott településnév nemesi névben, királyi ember nevében vagy nemesi előnévben fordul elő a forrásokban. Pl.

Holboka⁺ l. Hluboka hn. (Tr) IV, 124 (203)

→ Hluboka. [...] Holboka. (Családnévben, 1374: Szulyovszky-lvt.) (Cs. IV, 124)

E forráscsoport kapcsán csupán azt tudjuk, hogy a helynév családnévben fordult elő, de hogy milyen alakban (pl. *-i* képzővel vagy anélkül), arra nincs utalás. Itt szükséges megemlítenünk azt, hogy az eredeti műben CSÁNKI és FEKETE NAGY a birtokosok családnéveit normalizált, átírt formában tüntették föl. A korszak okleveleiben a nemesek nevét néhány kivételtől eltekintve latin *de* prepozíció + helynév szerkezettel jegyezték le, amelyek mögött az élőnyelvi használatban kétségtelenül főként *-i* melléknévképzős név alakok állhattak, ezért CSÁNKIÉK eljárása alapvetően nem hibás; mindenesetre célszerű a fokozott óvatosság az ilyen (eredeti okleveles adatok nélküli) nevek nyelv- és névtörténeti felhasználásakor. A kötet azonban – mint említettem – tartalmaz eredeti helynévalakokat is (szám szerint 2290-et nemesi nevekben és 174-et nemesi előnevekben), viszont ezek egy részénél is csupán a helynév eredeti alakja szerepel személynév részeként, a teljes személynévszerkezet jóval ritkábban.

Itt említem meg, hogy a szélesebb körű felhasználás elősegítése érdekében a szótár használatában eligazító részek németül is olvashatók az előszóval együtt (19, 21–24).

3. Felhasználási lehetőségek. ÖRDÖG FERENC eredeti célkitűzéséről, arról, hogy egyfajta birtokosmutató is legyen a kötet, teljesen nem mondott le, ezért nemcsak a névvel nevezett birtokosokat gyűjtötte ki, hanem minden birtokos „intézményt” (pl. Korona, király, királyné, püspökség, káptalan, apátság). Mindez a történettudomány számára fontos segédeszközzé teheti a kötetet. A történelemből jól ismert például, hogy Mátyás király házasságon kívül született, de törvényesített fiát, Corvin (Korvin) Jánost grófi és hercegi

ranggal ruházta fel, valamint számos birtokot is adományozott neki. Ha a mutatót fellapozzuk (a K betűnél), láthatjuk, hogy Corvin Jánosnak 27 vármegyében voltak birtokai, az utalások révén pedig a teljes birtokállomány feltárható.

Egy családneveket tartalmazó kötet magától értetődően a genealógia számára is alapvető felhasználási lehetőséget nyújt. Az azonos családnevű, de különböző nemesi előnévű családok elkülönítésének lehetőségét nagyban megkönnyíti a mutatókötet. Például a 26 *Kovács* nevű család 25 különböző előnévvel fordult elő a korabeli forrásokban. A családtörténet kutatói így hosszas keresgélés helyett azonnal információt kaphatnak az egyes családok birtokviszonyairól. A nemesi előnevek pedig egy adott település birtokosainak azonosítását könnyítik meg jelentős mértékben. A Bereg megyei gyökerű Lónyai család például a névadó településen kívül Szabolcs, Szatmár és Zemplén megyében is birtokolt. A *lónyai* előnév alatt ugyanakkor másik két birtokos család is feltűnik (Torma és Vitéz), akik szintén a Bereg megyei településen voltak birtokosok.

A CSÁNKI-kötetek külön fejezetben sorolják fel a főispánokat, ami hosszú ideig jó kiindulópontja volt a megyei méltóságviselők tanulmányozásának. Mivel a korszakra vonatkozóan immár rendelkezésre állnak megbízható archontológiai munkák (az 1458-cal kezdődő időszakról csak néhány éve) (ENGEL 1996, C. TÓTH et al. 2016–2017), így a kutatás számára csökken a jelentősége a CSÁNKI-kötetek adattárának. Egy családnévmutató esetében azonban a főispánokra vonatkozó névadatok kihagyását mindez nem indokolhatja.

A mutatókötet névtani felhasználása kapcsán csak néhány lehetőséget kívánok megemlíteni. Érdemes lenne például a teljes anyagot családnév-tipológiai szempontból vizsgálat alá vonni. Köztudomású, hogy a birtokos nemesek leggyakrabban valamelyik birtokukról (általában a lakóhelyükről) kapták a családnévüket. Esetükben jelentős lehet még a családi kapcsolatra utaló nevek száma is, viszont az egyéb névtípusok (tulajdonságra, foglalkozásra utalók) jóval ritkábban fordulnak elő. Ezek aránya jelenleg nem ismert a kutatók számára a korszakra vonatkozóan. (Az Anjou-kori névszerkezetek hozzávetőleges arányaira l. SLÍZ 2017: 108.) A Hunyadiak korában 18% körüli volt a helynévi eredetű családnév-előfordulások általános aránya Északkelet-Magyarországon (N. FODOR 2010: 96). Az adatok 78,9%-a azonban alsóbb társadalmi rétegekre vonatkozik, csak 21,1%-a nemesekre. Utóbbiaknál mindenképpen magasabb értékkel kell számolnunk. Külön vizsgálatot érdemelnének a foglalkozásnévi eredetű családnévű birtokosok esetében. Az ilyen nevek (pl. *Kovács*, *Fazokas*, *Korpás*, *Szjgyártó*) feltehetően a családnév kialakulása és rögzülése után történt nemesítések révén válhattak nemesi családnévvé.

Szintén fontos vizsgálati lehetőséget kínálnak a latin–magyar névmegfelelések a köznévi eredetű családnévűk esetében (pl. *niger* – *fekete*, *rufus* – *vörös*, *sartor* – *szabó*). Bizonyos közszei eredetű nevek latin(osított) névformáinak használata az ómagyar kor írásbeliségére jellemző volt a jobbágynevek esetében is (vö. FEHÉRTÓI 1969: 48, N. FODOR 2010: 28–30, SLÍZ 2017: 128–134). A szótár az erről alkotott képet kiegészítheti és árnyalhatja, illetve további példaanyagot szolgáltathat a kutatás számára.

A lokalizált adatolás miatt a szótár névanyaga alkalmas bizonyos névföldrajzi sajátosságok bemutatására is. Az erdélyi (esetleg a szepesi) szászokkal való valamilyen kapcsolatra (származásra, hasonlóságra stb.) utaló *Szász* családnév például főként a Dunától keletre volt jellemző (vö. CsnE. 443). A mutatókötet azonban – az erdélyi (Kolozs, Arad, Küküllő megyei) előfordulásokon kívül – már a 15. századból említ ilyen nevű birtokos családot a Nyugat- és Dél-Dunántúlon (Vas, Győr, Sopron, Baranya és Zala vármegyében), jelezve a név kelet–nyugati irányú korai elterjedését.

A kötet alaktani jelenségeknek (pl. bizonyos formánsok előfordulásának) a vizsgálatahoz is bőséges adatot szolgáltat; igaz, ezek összegyűjtése a tergo lista híján időigényes feladat. Vannak azonban egyszerűen megválaszolható és ellenőrizhető felvetések. Például arra a kérdésre, hogy a *Szent-* előtagú településnevekből keletkezhetett-e előtag nélküli családnév (pl. *Szentgyörgyi* > **Györgyi*, *Szentpéteri* > **Péteri*), az adatok alapján nemleges választ adhatunk.¹ A mutatóban csak egy adat támogatná ezt (*Szentandrászázi* > *Andrászázi*), de ez a névszerkezet eltér az általános patrocíniumi településnevektől: az elsődleges ugyanis az előtag nélküli helynévalak volt, s analógián alapuló bővüléssel jött létre belőle a *Szentandrászáza* forma (vö. TÓTH 2008: 117). Viszont ha a redukció már a településnévben végbemegy (pl. *Szentmargita* > *Margita*, TÓTH 2008: 100), akkor mindkét formából keletkezhet *-i* képzős családnév.

A felhasználási lehetőségek közötti szemezgetéssel a mutatókötet hasznosságát igyekeztem példázni. Úgy hiszem, a bemutatott mű méltó párja a helynévmutatónak, egyben elismerése ÖRDÖG FERENC munkásságának is. A kötet megjelenését a szerző sajnálatos módon már nem érthette meg, örömteli viszont, hogy a „hosszú éveken át nagy alaposággal és körültekintéssel végzett munkájának eredményeként” (7) összeállított kézírata immár közkinccsé vált, ezáltal a magyar névkutatás egy olyan értékes művel gazdagodhatott, amely más tudományágak kutatásaihoz is hasznos segítséget fog nyújtani.

Hivatkozott irodalom

- CsánkiHn. = *Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához*. Összeáll.: ÖRDÖG FERENC. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002.
- CsnE. = HAJDÚ MIHÁLY, *Családnévek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2010.
- ENGEL PÁL 1996. *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. 1–2. MTA Történettudományi Intézete, Budapest.
- N. FODOR JÁNOS 2010. *Személynevek rendszere a kései ómagyar korban*. Magyar Névtani Értekezések 2. ELTE BTK, Budapest.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1969. *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek*. Nyelvtudományi Értekezések 68. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SLÍZ MARIANN 2017. *Személynévtörténeti vizsgálatok a középkori Magyarországról*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. <https://doi.org/10.26546/5061134>
- C. TÓTH NORBERT et al. 2016–2017. *Magyarország világi archontológiája, 1458–1526*. 1–2. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Budapest.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástipológiája*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 14. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.

N. FODOR JÁNOS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0401-3701>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

¹ Természetesen ez nem zárja ki a hasonló alakú, patronimikumképzős keresztnévi eredetű családnévek meglétét: *György* kn. + *-i* patr.-képző > *Györgyi* csn., *Péter* kn. + *-i* patr.-képző > *Péteri* csn.